

Ei saa lühidalt mitte piisavalt kirjeldada

Balthasar Russow. Liivimaa provintsi kroonika. Tõlkinud ja kommenteerinud Jüri Kivimäe. Tallinn: Tänapäev, 2022. 472 lk.

Balthasar Russowi kroonika (esmaväljaanne 1578, täiendatud versioon 1584) uus tõlge Jüri Kivimäe sulest on magus kingitus kõigile aja-, kultuuri-, tõlke- ja keeleteadlastele. Nagu iga täiesti teemakaugegi lugeja Kivimäe sissejuhatusest teada saab, on XVI sajandi sündmused, mida Russow unikaalses käsitluses kirjeldatakse, otsustavalt määranud kogu Eesti ajaloo kulgu ja nende esitusviis on mõjutanud kogu meie ajaloonarratiivi. Rääkimata sellest, et praegu, Venemaa uue agressiooni-sõja kontekstis *anno* 2023, osutub nelja ja poole sajandi taguse Liivimaa sõja ajal toimunu uskumatult aktuaalseks. Kultuuri- loo huvilistele pakub raamat eksklusiivset materjali eeskätt Tallinna linna, aga ka muu Vana-Liivimaa eluolu ning erinevate etniliste ja sotsiaalsete rühmade argipäeva ja pidutsemisviiside kohta. Kroonika on kirjutatud alamsaksa keeles, tõlgitud XIX sajandil ülemsaksa keelde, hiljem veel paljudesse teistesse keeltesse, sh ammu ja korduvalt ka eesti keelde, nii et Kivimäe pakutu on juba kolmas eestikeelne versioon. Sealjuures on esimene tõlge tehtud ülemsaksakeelsest tõlkest, teine alam-

ülemsaksa versioone jälgides, vastse tõlke lähtetekstiks on olnud alamsaksa 1584. aasta väljaanne, aga silmas on peetud ka esmaväljaannet ja ülemsaksa tõlget ning muidugi mõlemat varasemat eestindust. Ühesõnaga, tõlkeloolastel on, mida võrrelda. Kuid aja- ja kultuuriloo kummaliste käikude tõttu pakuvad raamat ja selle eestindused põnevat mõtlemisainet ka eesti keeleteadlastele. Eriti muidugi eesti kirjakeele kujunemise kontekstis. Ja eriti arvestades asjaolu, et Russow oli Püha Vaimu kirikus eesti koguduse õpetaja ning tema ametijärglase Georg Mülleri ajavahemikul 1600–1608 peetud jutluste käsikirjad on esimene suurem tekstikorpused, mis eesti keele kohta üldse on säilinud. Järgnevalt esitangi mõned mõtted, mida Russowi kroonika uue tõlke lugemine eesti kirjakeele ajaloo ja tõlkimisega seoses tekitab.

Keelekeskset vaatenurka õigustab iseäranis asjaolu, et Jüri Kivimäe näol ei ole tegu niisama ajaloolasega, kes on otsustanud tõlkida erialase raamatu, vaid erilisel keeleteadliku uurijaga, kes eesti kirjakeele vanemaid kihistusi ja nende konteksti põhjalikult tunneb ning on ka ise panustanud nende tuvastamisse ja tutvustamisse.¹ Ning mis siinkohal veelgi olulisem, Kivimäe on ka metatasandil arutlenud

¹ J. Kivimäe, Eestikeelne kiri XVI sajandist. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 5, lk 315–326; J. Kivimäe, Eesti keele kaja Helmich Ficke kaubaraamatus 1536–1542. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 8–9, lk 583–594.

eesti keele, eriti ajalookeele arengu üle ja mõtestanud keelekasutuse olulisust ajaloo kirjeldamisel.² Nii et lugejal on täielik alus oodata ideaalilähedast tõlget. Muidugi on lugejate ootused ja tõlkijate ideaalid tihti-peale erinevad ning võivad üsna laias diapsoonis varieeruda. Selleks et neid natukenegi eritleda otsustamaks, kas kõnealune tõlge ühele või teisele ootusele või ideaalile vastab, toodagu kolm näidet, mille toel juttu koos hoida, et see liiga laiali ei valguks. Kuivõrd tegemist on juba kolmanda eestindusega, on paratamatu ka kõrvutus varasemate tõlgetega ning kuivõrd tõlgetel on, nagu öeldud, olnud ositi erinev lähtetekst, toodagu võrdluseks nii alamsaksa originaal kui ka ülemsaksa tõlge.

Niisiis: K = Jüri Kivimäe 2022. aasta tõlge; St = Hermann ja Dagmar Stocki 1967. aastal ilmunud tõlge;³ L = Kaarel Leetbergi 1920–1921 ilmunud tõlge;⁴ R = kroonika 1584. aasta alamsaksa originaal;⁵ P = Eduard Pabsti ülemsaksa tõlge 1845. aastast.⁶

² J. Kivimäe, Keel ja ajalugu. Kirjutada Eesti minevikust eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8–9, lk 699–715. <https://doi.org/10.54013/kk776a4>

³ Esitatakse siin hilisema, 1993. aastal ilmunud väljaande järgi: B. Russow, Liivimaa kroonika. Tallinn: Hotger, 1993.

⁴ Anti välja kahe eraldi osana: B. Russow, Liivimaa kroonika. I. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1920; II. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1921; <https://www.etera.ee/zoom/9677/view?page=1&p=separate&tool=info> ja <https://www.etera.ee/zoom/9448/view?page=1&p=separate&tool=info>

⁵ Chronica. Der Prouintz Lyfflandt ... 1584. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:104675/108935/>

⁶ Balthasar Rüssow's Livländische Chronik ... Reval 1845. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:657745/425731/page/1>

1. näide

- K 362 See Narva linna kaotus oli moskoviidile sugugi mitte väike häbi ja kahju [---].
- St 333 See Narva linna kaotus oli moskoviidile suureks häbiks ja kahjuks [---].
- L2 153 See Narva kaotus oli moskvalasele mitte väheseks häbiks ja kahjuks [---].
- R 126v Disse vorlust der Stadt Narue / ys dem Muscowiter nicht ein geringe spott vnde schade gewesen /
- P 293 Dieser Verlust der Stadt Narve ist dem Muscowiter ein nicht geringer Spott und Schaden gewesen.

2. näide

- K 103 [---] et mõningad aadlimeeste seltsilised olevat linna gilditoas teiste oma laulude seas, mida nad pahatahtlikult linna pilkamiseks laulnud, ka järgmisi sõnu: Nad tahavad kodanikule pähe anda, et veri peab tänaval voolama, ning veel teisigi pilkesõnu avalikult kuulda lasknud.
- St 73–74 [---] et mõningad aadli liikmed linna gilditoas teiste oma laulude seas, mida nad riivatult linna põlastuseks laulsid, peale muu ka neid sõnu kuuldavale töid:
- Nüüd kodanik pähe saab nagu veis,
Et verd on kõik linna tänavad täis.
- L1 61 [---] kuida mõned aadlikkude sugulased linna kildimajas teiste laulude seas, mis nad paha tahtmisega linna põlastuseks laulsid, ka need sõnad avalikult kuulda-

vale lasksid: Nemad tahta koda-
nikku kopsida, et veri peab uulit-
sal voolama, ja veel teisi pilke- ja
torkesõnu.

R 26r / dat etlicke van des Adels
vorwanten vp der Stadt Gil-
destauen manck andern eren
Gesengen / de se wreuelicken in
vorachtinge der Stadt gesungen /
ock disser wörde sick apentlick
hören laten: Se wolden de Börger
vp de Köppe schlan / dat Blodt
schall vp der Straten stan / vnde
andere spytge wörde mehr.

P 65–66 [---] daß etliche von des Adels
Verwandten auf der Stadt
Gildenstube unter andern ihren
Gesängen, die sie freventlich
zur Verachtung der Stadt gesun-
gen, auch diese Worte von sich
öffentlich haben hören lasen:
„Sie wollten die Bürger auf die
Köpfe schlahn, das Blut soll
auf der Straße stahn“ und andre
spöttische Worte mehr.

3. näide

K 240 Samal kevadel, pärast seda
kui vaenlane oli maalt läinud,
kogunesid Harju ja Järva talu-
pojad, keda vaenlased olid
puupaljaks teinud, hulgaviisi
kokku ja tungisid mitmel kor-
ral Virumaale, mis venelastele
kuulus, vedasid ühe röövsaagi
teise järele sealt välja, kuni
nende šanss üks kord alt läks.

St 205 Samal kevadel, kui vaenlane
maalt läinud oli, kogunesid
talupojad Harju- ja Järvamaal,
keda vaenlased puupaljaks olid
röövinud, hulgaviisi kokku ja
tungisid mitmel korral Viru-
maale, mis venelase alla kuu-

lus, ning vedasid ühe saagi
teise järele sealt välja, kuni nad
lõpuks sisse kukkusid.

L2 58 Selsamal kevadel, kui vaenlane
oli ära läinud, tulid Harju ja
Järva talupojad, kelle vaenlane
tühjaks ja paljaks oli teinud,
hulgaviisi kokku ja langesid
kord korra järel Virumaale, mis
venelastele kuulus, ja töid sealt
ühe saagi teise järele, niikaua
kunni ükskord önn äpardas.

R 76v/77r In demsüluigen vorjare darna /
alse de Fiendt affgetagen / heb-
ben sick de Buren in Harrigen
vnde Jeruen / de van den Vien-
den kale vnde bloed gemaket
weren / by hupen vorsammelt /
vnde in Wyrlandt welckes den
Rüssen thohöret / etlike mal
nha einander gefallen / vnde
den einen Roeff nha den ande-
ren daruth gehalet / beth so
lange se de schantze ein mahl
vorsegen /

P 180–181 In demselbigen Vorjahre dar-
nach, als der Feind abgezogen,
haben sich die Bauern in Har-
rigen und Jerven, die von den
Feinden kahl und bloß gemacht
waren, bei Haufen versammelt
und sind in Wirland, welches
den Russen Zugehört, etliche-
mal nach einander gefallen und
haben den einen Raub nach
dem andern daraus geholt, bis
so lange sie die Schanze¹⁾ ein-
mal versahen.

Püüan nende kolme näite najal kolme tõl-
get omavahel võrrelda, puudutades kolme
küsimust: kas vana teksti tõlge peab olema
arhaiseeriv? Kuidas stiili tõlkida? Kui
täpne saab tõlge olla? Kõigist neist asjust

räägib Kivimäe ka ise tõlke ees- ja järel- sõnas ning on muudeski tõlke ilmumisega seotud sõnavõttudes korduvalt maininud märksõnu *arhailine, stiil ja täpne* (nt järelsõnas lk 405), sidudes need enamasti üheks tervikuks: täpne = arhaiseeriv = stilistiliselt adekvaatne. Eks need kvaliteedid ongi peaaegu lahutamatu omavahel seotud, aga vaatlen neid järgnevas siiski lahus.

Arhaiseerimisest

Kolmest tõlkest kõige arhailisemalt mõjub Leetbergi tõlge, kõige tänapäevasemalt Stockide oma. Kivimäe ise ütleb selle kohta eessõnas (lk 10): „Leetbergi tõlkele on iseloomulik arhailine keelekasutus, mis polnud küll taotluslik, kuid on originaalile lähedasem, ehkki tänapäeva lugejale raskesti jälgitav [...] Stockide tõlge pole enam keeleliselt arhailine.” Omaenda püüdlusi kirjeldades rõhutab Kivimäe, et tema on „sihilikult ja teadlikult” jätnud sisse mõne saksa laenu, et anda tõlkele „arhailist hõngu”.⁷ Niisiis võib öelda, et Leetbergi tõlge, mis on ilmunud veidi üle 100 aasta tagasi, on tänapäevaks keeleliselt vananenud, nagu vaieldamatult illustreerib teise näite sõna *kuda* 'kuidas'; Stockide tõlge, mis on ilmunud üle 50 aasta tagasi, mõjub keeleliselt siiski igati tänapäevaselt ning Kivimäe uus tõlge on taotluslikult arhaiseeriv. Nagu esimene näide kinnitab, on Leetbergi arhailine ja Kivimäe arhaiseeriv tõlge sealjuures tihtipeale üsna sarnased (*sugugi mitte väike häbi ja kahju ja mitte väheseks häbiks ja kahjuks* kontrasteeruvad ühtviisi Stockide vastega *suureks häbiks ja kahjuks*). Polegi ju välistatud, et ka Leetberg vahel täiesti teadliku stiliseerimise

eesmärgil vana eesti kirjakeelt meenutavaid saksa kalkasid kasutab.

Uue tõlke kõige problemaatilisemad arhaiseerimise näited on küllap seotud originaali latinismidega. Latinismide kasutamine on saksa varauusaegse stiili lahutamatu osa ja nende korral seisab täpsust taotlev tõlkija alati probleemi ees, kas tõlkida need tekstis lugejale arusaadava sihtkeelse vastega ning anda joonealuses teada, et originaalis kasutatakse latinismi, või jätta teksti latinism ja see joonealuses tõlkida. Osa latinisme (nt *victoria* 'võit') on Kivimäe tõlkinud, osa (nt *anno* 'aastal') jätnud „stiili säilitamise sihiga” tõlkimata, nagu seletatud eessõnas (lk 14). Kuid paiguti moonduvad latinismid Kivimäe tõlkes süütust stiilivõttest eriti salakavalaks arhaiseerimise võtteks. Nimelt siis, kui sama ladina sõna on tänapäeva eesti keeles muutunud tähendusega kasutusel, tõlkes aga tarvitatakse seda sajanditetaguses tähenduses. Osa latinisme koos nende tähendustega on loetletud järelsõnas (lk 406–407), kus samasse ritta on koos pikema selgitusega lisatud itaalia keelest laenatud *alarm*. Aga siinkohal kirjeldatakse originaali ja lugejat ei hoiatata, mis tähenduses need sõnad tõlkes rakendamist leiavad. Tõlkes endas mõne sõna puhul esimesel korral joonealuses selgitatakse, mida see tollases kõnepruugis tähendas, mõne puhul mitte. Ja isegi kui lugejat üks kord on hoiatatud, ei pruugi see tal saja lehekülje pärast meelles olla. Selliste latinismide hämarusele on oma arvustuses tähelepanu juhtinud ka Juhan Kreem,⁸ tuues „paraadnäideteks” sõna *praktiseerima* tähenduses 'vandenõu sepištama, intrigeerima' ja *afekt* tähenduses 'tundmus' (nt lk 190 *inimliku afekti ja halastuse vastaselt*, lk 203 *vennalik afekt*).

⁷ R. Weidebaum, Ilmus Russowi kroonika uus tõlge. – ERR-i kultuuriportaal 18. X 2022. <https://kultuur.err.ee/1608755713/ilmus-russowi-liivimaa-kroonika-uus-tolge>

⁸ J. Kreem, Russowi kroonika uue tulemise puhul. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 2023, nr 1, lk 149.

Stiili adekvaatsest edastamisest

Stiilist rääkides oleks muidugi paslik küsida, mis see üldse on, aga ehk piisab siinkohal ebamäärasest otsusest, et stiil on teksti keelekasutuse viis. Tõlke stilistikale on Kivimäe selgitustes ja sõnavõttudes palju tähelepanu pööranud, nagu öeldud, enamasti samastades või sarnastades stilistilisi püüdlusi arhaiseerimise ja täpsuse-taotlusega. Tõlke järelsõnas (lk 405–407) kirjeldab ta kroonika „keelekasutust ja stiili”, öeldes vabandavalt, et eestikeelses tõlkes pole seda „mõistagi võimalik täpselt ja ajastutruult edasi anda”. Tagantjärele nendib ta oma tõlke ilmumise järgselt (kas siiralt või saavutatu üle sisimas ikkagi uhkust tundes?): „Mul oli raskusi selle tõlkimisega, sest ma ei omandanud tema stiili. Tegemist on alamsaksa keele variandiga, mis on rikastatud Liivimaa sõnavaraga ja samal ajal ka ülemsaksa keele mõjutustega, sest tegemist on 16. sajandi teise poolega. [...] Nii et see ei ole üks ega teine puhtastiilne.”⁹ Nendest lausest aimub ja tõlkest on tõesti igal sammul tunda, et stilistilisele markeerimisele on tõlkides suurt tähelepanu pööratud. See, kuidas lugeja teksti stiili tajub, ei pruugi aga kattuda teksti autori kavatsustega ning vana teksti korral kerkib siinkohal taas teravalt ajalise nihke küsimus.

Et seda nihet kitsalt tõlke stiili üle arutades võimalikult tagaplaanile lükata, sobib lähemaks vaatluseks teine näide. Originaalis tsiteeritakse siin lõppriimilist (*schlan / stan*) kaksikvärssi. Kivimäe pole riimile tähelepanu pööranud, vaid on tõlkinud enam-vähem sõnahaaval, nii et miski ei viita tõlkes värsivormile. Mingitel kaalutlustel on fraas *avalikult kuuldavale lasknud* tõstetud tsiteeritava osa lõppu, mille tagajärjel muutub kogu tõlge üsna keeruliselt

jälgitavaks ja raskepäraseks. Stockide tõlkes seevastu on laulusalm tõlgitud mitte ainult lõppriimilisena, vaid originaalist isegi ladusamas rütmis ja lisaks veel paigutuse kaudu muust tekstist esile tõstetud. Ka Leetberg näib oma tõlkes olevat taotlenud vemmalvärssi vormi: *kopsida / voolama* annavad välja küll pisut kohmaka, aga näiteks XVII sajandi eesti tõkeluules täiesti aktsepteeritud kaasrõhulise lõppriimi ja *kodanikku kopsida* sisaldab algriimi.

Niisiis paistab selle näite põhjal, et originaali stiili edasiandmise soovist ja raskustest kõneledes ei pea Kivimäe silmas mitte stiili kui teatud tunnuste kogumit, vaid on ajaloolasena püüdnud anda võimalikult täpselt edasi vana keele üksikuid elemente. Tavalise ilukirjandusliku tõlke korral peetakse stilistilise adekvaatsuse all silmas pigem tervikmuljet, mida tekst lugejale avaldab, ning sõnasõnaliselt täpset tõlget nimetatakse halvustavalt bukvalistlikuks. Vana teksti korral ja eriti saksa-eesti suunal tõlkides võib aga tegemist olla erijuhtumiga, kus see reegel päriselt ei kehti. Ehkki ka siin tekib küsimus, kui täpne tõlge üldse olla saab.

Täpsusest

Üldmuljena mõjuvad kõik kolm eesti tõlget tegelikult üsna täpse ja sõnasõnalisena. Leetberg ja Kivimäe, nagu öeldud, kopeerivad sealjuures vana saksa keelepruuki järjekindlamalt, aga ka Stockide tõlkes leidub mõõdukalt (võimalik et meelega sisse jäetud) saksapäraseid konstruktsioone. Täpsuse küsimus aktualiseerub eriti teravalt mõnede grammatiliste konstruktsioonide ja fraseologismide tõlkimisel. Üldiselt on saksa keel eesti keelt nii palju mõjutanud, et enam-vähem sõna-sõnalt ümber pandud saksa tekst on eesti keeles põhimõtteliselt mõistetav. Aga vahel võib (eriti ajalise nihke tõttu) tekkida tõrkeid. Fraseologismide edasiandmise osas on kõnekas

⁹ R. Weidebaum, Ilmus Russowi Liivimaa kroonika uus tõlge.

kolmas näide. Siin on originaalis lihtsasti mõistetav paarisväljend *kale vnde bloed* ja mõnevõrra keerulisem, kuid kontekstis siiski töötav väljend *de schantze vorsegen*. Eduard Pabst on mõlemad ülemsaksa keelde sõnahaaval üle kandnud, kuid pidanud vajalikuks sõna *Schanze* juurde raamatu lõpuselgitustes lisada, et see tähendab siin kontekstis (õnne)mängu. (Selgitus on saksa keele korral vajalik ilmselt juba seetõttu, et sama sõnakuju võib olla kasutatud ka tähenduses 'kants', kuid näib siiski viitavat, et fraseologism ei pruukinud ka ülemsaksa keeles XIX sajandil kuigi läbinähtav olla.)¹⁰ Kivimäe kasutab originaali paarisväljendi asemel eestipärast fraseologismi *puupaljaks*, aga tõlgib teise fraseologismi ulja sõnasõnalisusega *kuni nende šanss alt läks*, pidamata vajalikuks siinkohal isegi mingit joonealust lisada, nagu raskemini läbinähtavate fraseologismide korral enamasti siiski on tehtud. Paarisväljendi asemel on vastet *puupaljas* kasutanud juba Stockid, kuid nende tõlkes on ka arhailine fraseologism tänapäeval eesti keeles üldmõistetavaga asendatud. Leetberg on aga toiminud siinkohal Kivimäele lausa vastupidiselt: arhailise fraseologismi asendanud eesti keeles mõistetavamaga ja paarisväljendi säilitanud.

Grammatika alal on üks keelendeid, mille edasiandmisega olid hädas ka XVII sajandi saksa pastorid, eitus. Eitus töötab saksa ja eesti keeles põhimõtteliselt eri moodi ning selle sõnasõnalisel tõlkimisel võib mõte pöörduda pahupidi. Lihtsustatult kirjeldatuna on probleem selles,

¹⁰ Grimmide sõnastiku järgi oli prantsuse keelest laenatud *Schanze*, algse tähendusega 'täringuvisse, täringumäng', XIX sajandil kasutusel veel vaid väljendis *sein Leben in die Schanze schlagen* 'oma elu ohtu asetama', ehkki varem oli see ülemsaksa keeles laialdasemalt tarvitusel olnud (vt Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm: *schanze*, <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#1>).

et eesti keeles on eitussõna varem isikuti muutunud ja kuigi see enam nii ei ole, peab eitussõnaga kaasnema spetsiifilises vormis tegusõna, saksa keeles aga kasutatakse jaa-tusega kattuvat verbivormi ja eituspartiklit *nicht*. XVII sajandil tõlgiti selline saksa eitus sageli vorm-vormilt *tahab mitte*. Kui verbivormi hakati õigesti kasutama, jäeti aga *mitte* tihti alles, nii et tekkis topeltmarkeeritud eitus (*ei taha mitte*). Partikkel *mitte* annab väljendile kahtlemata arhailise varjundi, aga on eitava tähenduse edasiandmiseks eesti keeles sisuliselt üleliigne ja mõnes konstruktsioonis võib selle tõlgendamine tekitada lugemisel kõhkclusi. Näiteks Kivimäe tõlkest pärinev fraas, mida siinse arvustuse pealkirjana on tsiteeritud (väljendamaks jõuetust ajalooliste tekstide tõlkimise kogu keerukust retsensioonis hõlmata), esineb kroonika tekstis moskoviitide hirmutegude kohta lk 221 (*Niisugust ja sellesarnast türranniat ... ei saa lühidalt mitte piisavalt kirjeldada*), tõlgituna saksa fraasist (R 69v) *kan in der körte nicht genochnsam beschreuen werden*, kus partikkel *nicht* eitab ühemõtteliselt verbivormi *kan* 'ei saa'. Eesti keeles võib aga lugemisel tekkida kõhkclus, kas partikkel *mitte* on topelteituse osa (*ei saa mitte*) või kuulub see järgneva adverbi juurde (*mitte piisavalt*), mis korral lause omandaks täiesti vale sisu. Tasub märkida, et ometi on siinkohal nii Stockid kui ka Leetberg samuti *mitte*-eitust kasutanud (*ei saa lühidalt mitte küllalt kirjeldada*).

Selle põgusa võrdluse pinnalt võib niisiis öelda, et ehkki kõik eesti tõlked on üsna täpsed ja sõnasõnalisel ning lubavad endale paiguti kas teadliku stiilivõtte või alateadliku saksapärasusena originaali sõnastuse kopeerimist määral, millisel see teistest keeltest ja ilukirjanduse tõlkimisel tõenäoliselt võimalik ei oleks, on kolme eestinduse võrdluses Kivimäe tõlkes kindlasti tajutavad kõige ambitsioonikamad keelelised taotlused. Tema tõlke-

diks on olnud täpne vastavus algtekstile. Aga tema meetodi üldisemat suunda ja sihti on siiski keeruline kirjeldada.

Esmapilgul tundus võrdluses Stockide tõlkega enesestmõistetav kasutada tõlkearutlustes alates 1990. aastatest juurdunud kodustava ja võõrapärastava (või võõrandava) tõlke vastandust. Stockide tõlget võiks tõepoolest nimetada nii keeleliselt kui ka ajaliselt kodustavaks tõlkeks, mis hoiab tõlkekeele üsna neutraalsel tasandil ja märkamatuks ning suunab tähelepanu tekstis kirjeldatavatele sündmustele. Aga Kivimäe tõlget võõrapärastavaks nimetada oleks eksitav. Siinsete, kohapeal toimunud kultuuride ja keelte korral paistab kodustamise–võõrapärastamise vastandus üldse küsitav olevat. See ei tööta hästi ka analüüsimaks tänapäeval teisest kohalikust keelest tõlkimist, nagu Eneken Laanes ja Daniele Monticelli on tõdenud seoses Andrei Ivanovi „juhtumiga”.¹¹ Saksa keele korral tahaks öieti väita, et sinne saksa keeles toimunud kultuur on nii massiivselt eesti keelde ja mõtteviisi kandunud, et selle teadvustamist ei saakski pidada võõrapärastamiseks, vaid seda võiks nimetada pigem lugeja harimiseks. Kivimäe püüab oma tõlkega Russowi kroonikat eesti tänapäeva lugejale mingis mõttes justnimelt lähemale tuua, selgitades tõlke kaudu saksa-eesti kultuuri- ja keelekontaktide keerukat võrgustikku. Lisaks tõlke sõnavalikule teeb ta seda ees- ja järelsõnas ning kommentaarides, mida *on tõesti üpris mitte vähe* (kui tõlke stiiliga kaasa minna). Ehkki kommentaare võiks muidugi alati rohkem olla.

Võib isegi tekkida mõte, et kui kirjas-tajad panid Kivimäele esialgselt ette teha Stockide tõlkele vigade parandus, nagu on öeldud eessõnas (lk 12), siis keeleloo seis-

kohalt võinuks ehk seda teed mööda mine-mine anda veelgi kaalukamaid tulemusi. Parandusi omakorda oleks võinud veelgi pikemalt ja süstemaatilisemalt kommenteerida. Praegu on kommentaarid hajali ja lugejal on neist raske ülevaadet saada, nagu seoses latinismidega juba mainitud. Ka muude vanade tüvede tutvustamisel ja taaskasutamisel toimitakse kord ühtviisi, kord teisiti. Nii näiteks kasutatakse lk 111 tõlkes sõna *häärber* ja selgitatakse joonealuses märkuses, et algtekstis seisab siinkohal *Herberge* peatuskoha või öömaja tähenduses, lk 372 aga on tehtud vastupidi: kasutatakse tõlkes sõna *öömaja* ning selgitatakse joone all, et algtekstis on *Herberge*, mis tähendas tollal suurt ja uhket maja, härrastemaja, siin lisaks ka öömaja. Keeleloo seisukohast oluks võimas, kui Kivimäe eruditsiooniga tõlkija oleks kogu seesuguse info koondanud raamatu lõpus eraldi sõnastikuks. Seal saanuks peale sõnade tähendusmuutuste, häälikuliste teisenduste ja laenuteede vabalt kommenteerida nende stilistilist värvingut, alternatiivseid ajaloolisi erialatermineid ja miks mitte võtmesõnade kaupa huvitavamaid fraseoloogisme, mis sõnasõnaliselt tõlkes jooksva teksti mõistmist takistavad. Aga selle töö saab värske tõlke najal nüüd muidugi ka keegi teine ette võtta. Sest on igati mõistetav, et Kivimäel lihtsalt pidi tema teadmiste ja huvide juures tekkima kiusatus ise tõlkida, vabana kohustusest eelkäija sõnastuses pidevalt näpuga järe ajada. Katsetada, mis juhtub, kui kõiki oma teadmisi XVI sajandi ja XVII sajandi alguse eesti kirja-keele kuju ja konteksti kohta tänapäeva lugejale suunatud tekstis praktiliselt rakendada. Nii-öelda tõlkida Balthasar Russowi XVI sajandi lõpu alamsaksa tekst vähemasti paiguti Georg Mülleri XVII sajandi alguse eesti keelde. (Mis sellest, et Mülleri jutlustest on mõni aeg tagasi peetud vajalikuks välja anda tänapäevane tõlge, et see nüüdsele publikule mõistetavaks

¹¹ E. Laanes, D. Monticelli, Mittekuulumise valu ja võimalus. Andrei Ivanovi erand eesti kirjanduses. – Keel ja Kirjandus 2017, nr 1, lk 41–57. <https://doi.org/10.54013/kk710a4>

teha.¹²) Ja tõlkides ühtlasi võib-olla läbi mängida võimalikke kõhklusi ning koloniaalset ambivalentsi, mida saksa keeles ja kultuuriruumis kirjutamine ja eesti keeles jutlustamine Russowis pidi tekitama, juhul kui ta oli etniliselt eesti päritolu, nagu tema kohta on oletatud. Emakeel ja sünnijärgne keelekeskkond mõjutab paratamatult inimese hilisemat keelekasutust, ehkki etnilise päritolu küsimus ei olnud varauusajal iseenesest relevantne. Kivimäe ise hoidub seisukohavõtust Russowi päritolu kohta, pidades sellise küsimuse püstitamist XVI sajandi kontekstis nüüdisaegsete arusaamade ülekandmiseks möödanikku.

Võib-olla tuleks Kivimäe tõlke spetsiifika ja üldised taotlused selgemini esile, kui rakendada tõlkevaatluses näiteks Peeter Toropi ja Bruno Osimo üksikasjalikku originaali ja tõlke ajaliste suhete analüüsi?¹³ Jäägu see mõne teadusliku uurimuse lahendada. Siinse arvustuse kokkuvõtteks oletan pigem, et suurt osa Kivimäe tekstis silma torkavast tasub võtta mänguliste ja loovate katsetustena selgitamiseks endale ja lugejale, kui kaugele arhaiseerimisel, stiliseerimisel ja täpsuse tagaajamisel saab minna. Vähemalt ositi on neid kompa-

misi ajendanud ehk lihtsalt uudishimulik soov eksperimenteerida, kuidas üks või teine ajalooline keeleseik tänapäeva tõlkes mõjub. Tõlkija ei võta endale kohustust minna üheski suunas lõpuni ega vastutust toimida igal juhul ja alati ühte viisi, vaid katsetab eri võimalusi. Süsteemilembest lugejat võib seesugune ebajärjekindlus häirida. Osale lugejatest võib siin-seal tunduda, et nii edevalt kaugele ei tohiks sõnasõnalises täpsuses minna. Samal ajal võib seesugune tõlge pakkuda ajastut tundvale lugejale äratundmisrõõmu, nagu saab välja lugeda Andres Adamsoni hinnangust: „Tõlge on tõesti õnnestunud ja originaalilähedane, Russowi iseloomulik ja ajastupärane stiil on väga hästi edasi antud.”¹⁴ Ja ehkki ajaloolased võivad mõne kindla termini üle vaielda ja tõlkes kasutatud konkreetse vaste kahtluse alla seada, saab tavaluigeja üldjuhul olla üsna kindel, et ka siis kui tõlkevalikuid paratekstides ei selgitata ja mõte jääbki natuke ähmaseks, on tõlkija langetanud oma otsuse teadlikult ja kasutatud lahendusele leidub ajalooline põhjendus. Midagi on see igal juhul kunagi tähendanud. Võib-olla just sellisena äratav tõlke keelekasutus hasartset huvi ja sunnib kaasa mõtlema ning eesti-saksa keelesuhete üle põhjalikumalt juurdlema.

KRISTIINA ROSS

¹² G. Müller, *Jutluseraamat*. (Eesti mõttelugu 78.) Koost K. Habicht jt; toim K. Habicht, K. Tafenau, S. Ombler. Tartu: Ilmamaa, 2007.

¹³ P. Torop, B. Osimo, *Historical identity of translation: from describability to translatability of time*. – *Trames* 2010, kd 14, nr 4, lk 383–393. <https://doi.org/10.3176/tr.2010.4.06>

¹⁴ A. Adamson, *Tekst – kontekst – intertekst*. – *Sirp* 9. XII 2022, lk 16.